

## LÁBBELI VERETEK A DÉLOROSZ-SZTYEPPRŐL

SOMOGYI PÉTER

(Dombin, Ausztria)

A népvándorláskori nomád sírok némelyikében, a lábfej és a boka környékén megfigyelt fémcsatok és fémveretek feldolgozásának ötlete 1984 táján merült fel bennem, amikor Szentpéteri József szívességéből hozzájutottam egy, a Délorosz-sztyeppén feltárt lovastemetkezés dokumentációjához. Ekkor még nem gondoltam többre, mint a csatos-veretes lábbeli rekonstrukciója. Erre szinte csábított a lábfejek környékén feltárt veretekről és csatokról készített részletes rajz és ásatási fotó.

Később, a maszkos veretekkel és az ilyen vereteket tartalmazó temetkezésekkel foglalkozva kiderült, hogy a szivasovkai lovas lábbelije nem egyedülálló a Délorosz-sztyeppén. Erre, az 1987-ben megjelent tanulmányomban<sup>1</sup>, mint a 6. századi nomád emlékeket összekapcsoló közös jegyek egyikére, csak röviden utaltam, mert a viselet részletes elemzése, régészeti-történeti kereteinek meghatározása, jóval túlvezetett volna az eredetileg kitűzött témámon. Az így keletkezett adósságot szeretném most törleszteni, élve a szentesi találkozó nyújtotta lehetőséggel.

Az utóbbi években a Szovjetunióban a korábbinál nagyobb teret nyert a nomád jellegű emlékek kutatása.<sup>2</sup> Ezek a munkák és a téma magyar részről való összefoglalásai<sup>3</sup> lényegesen javítottak a korszak kutathatóságán.

Ebbe a folyamatba illeszkedik annak a leletcsoportnak a meghatározása a pontuzsi sztyeppén, amelyet a szovjet kutatás szivasovkai kultúrának<sup>4</sup>, jómagam, mivel ez a közlemény csak kéziratomban lezárása után jelent meg, bug-dnyeper-szivasi csoportnak neveztem el (1. térkép 1-18). Hasonló jellegű temetkezéseket ismertettem a Volga alsó szakaszáról is. Ezek alkotják a volgai csoportot (1. térkép 19-23).<sup>5</sup>

A hasonló leletanyag és a megegyező temetkezési szokások a két leletcsoport egyidejűségére és azonos kulturális körhöz való tartozásukra utalnak.

A szivasovkai kultúra elnevezés módszertanilag félrevezető, mivel a térség leleteinek a volgai csoporttól való különállását, másságát sugallja. Ezért helyesebbnek tartanám a kultúra helyett a csoport kategóriát. A nem igazán szerencsés bug-dnyeper-szivasi földrajzi meghatározás, valamint a térképen csak üggyel-bajjal fellelhető Sziva-

<sup>1</sup> Somogyi Péter 1987, 145.

<sup>2</sup> Ambroz A. K. 1971; Pletneva S. A. 1981; Ajbabin A. I. 1985; Orlov R. S. 1985; Semevor. A. I. 1987.

<sup>3</sup> Erdélyi István 1982; Bálint Csanád 1989.

<sup>4</sup> Orlov R. S. 1985, 103-105 – a leletcsoport ismertetése, a zömmel közöletlen leletanyag alapján.

<sup>5</sup> Somogyi Péter 1987, 140-145.

sovka helyett javasolnám a rövidebb, de a lelőhelyek elterjedését nem kevésbé pontosan jelző és közismert pontuszi megjelölést.

Újabb leletek alapján a lelethorizont egy harmadik földrajzi csoporttal is kiegészíthető. Ezek a Kubány alsó folyásánál, a jobb parti sztyeppén feltárt temetkezések még közöletlenek, de a róluk nemrég megjelent rövid összefoglalás alapján egyértelműen eldönthető, hogy ezek a sírleletek a pontuszi és a volgai csoportok körébe tartoznak és a lelethorizont kubányi csoportjának első képviselői.<sup>6</sup> Ez az immár három földrajzi csoportból álló lelethorizont a kelet-európai nomádok sokáig hiányzó és hiányolt 6. századi régészeti hagyatéka.<sup>7</sup>

A korábbi korok kurgánjaiba utólag beleásott, magányos sírok tájolása ÉK-DNY, ritkábban É-D. A halottat a hátán, kinyújtott helyzetben, fejfelé északkeleti illetve északi irányba helyezték a sírba. Egyes esetekben a koponya mesterségesen torzított. Az egyszerű aknasírokon túl, a volgai csoportra az oldalfülkés, a pontuszira az oldallépcsős szerkezetű sírgödör jellemző.

gyakori a lovastemetkezés. Teljes ló eltemetésére eddig csak a pontuszi csoport területéről vannak adatok. Általános a részleges lótemetkezés. A lovat, illetve az azt helyettesítő bőrt a koponyával és a négy alsó lábbal, általában felszerszámozva, az oldalfülkés sírokban a sírakna alá, az oldallépcsős sírokban a lovas fölé, a két oldallépcsős magasságában, a lépcsőkre vagy az azokra támaszkodó faszerkezetre temették el.

A sírokban gyakoriak az ételmellékletre utaló birkacsontok. Agyagedényt ritkán helyeztek a sírba, de akkor mindig a fej mellé állították.

A rangosabb halottakat a kor lovasnomádjának tipikus fegyvereivel temették el: a hosszú, egyenes karddal, a keskeny csontlemezekkel megerősített reflexíjjal, a fakéregből készített tegezettel, benne a két- vagy háromélű nyilakkal. A viseletet és a lószerszámot leginkább maszkos veretekkel és szíjvégekkel díszítették. Ezek, valamint a csatok száma, az elhunyt társadalmi, vagyoni helyzetétől függően változik.

A csatos-veretes lábbeli használatára utaló leleteket és leletösszefüggéseket temetkezésként ismertetem, mivel a viseletre vonatkozó adatok aprólékos, elemző ismertetése nélkül a rekonstrukció nem lehet meggyőző és hiteles.

*Avilovka, 1. kurgán*<sup>8</sup>

A váz bokái táján 1-1 négyzetes fejű, háromszögletes testű bronz csatot, 1-1 háromszögben végződő maszkos szíjvéget, valamint 2-2 hurkos veretet találtak. A kisléptékű és a leleteket számmal és magyarázó szöveggel nem jelölő sírrajzon csak annyi látszik, hogy a lábbeli veretei a két boka fölött, egy vonalban, hármásával helyezkedtek el (2. tábla 2). Az egyes típusoknak a hármasságban elfoglalt helyét nem lehet megállapítani a sírrajzból.

<sup>6</sup> Semenov A. I. 1987, 62 valamint a 26. jegyzet és a 63. oldal összehasonlító táblázata, mely a sírleletek főbb jellemzőit tartalmazza. Eszerint a kubányi csoport eddigi lelőhelyei: Krupszkoj hutor a 4. kurgán 5. sírja; Lenin hutor a 10. kurgán 4. sírja és a 30. kurgán 3. sírja; Pavlovgrad a 29. kurgán 2. sírja; Sztaronizsneszteblievskaja a 3. kurgán 6. sírja, a 4. kurgán 2. és 3. sírja. Bálint Csanád 1989, 40, 77. jegyzete alapján, amely Semenov A. I. szóbeli közlésén alapszik, úgy tűnik, hogy a lelethorizont emlékei a Don vidékén is megtalálhatók.

<sup>7</sup> Somogyi Péter 1987.

<sup>8</sup> A lábbeli veretes temetkezések egészére vonatkozó adatok összefoglalását, a vonatkozó irodalommal I. Somogyi Péter 1987, 140-145. Ezért az alábbiakban csak az alapközlményekre utalok. Sinicyn I. V. 1954, 226-234.

*Belozerka, kurgán<sup>9</sup>*

A temetkezés eredeti publikációja hiányában egy ezt a közleményt kivonatoló munkát használtam, amiből hiányzik a lelőkörülmények leírása. Így nem dönthettem el, hogy a kivonatos ismertetés azon mondata, miszerint a „leletek között lábbeli szíjáról való arany veretek” is vannak, eredeti megfigyelésen vagy a leletek, egy szíjvég és egy szimmetrikus veret, funkcionális értelmezésén alapszik (1. tábla 6,10).

*Berezsnovka, délnyugati csoport, 1. kurgán 7. sír<sup>10</sup>*

A két lábszártól balra, a bokáktól kissé följebb feküdt a lábbeli 1-1 szíjvége (2. tábla 1). Elnagyolt és ábrára való utalást sem tartalmazó leírásuk ellenére úgy vélem, hogy ezek a középbordás maszkos szíjvégek csoportjába tartoznak. Ugyanis a lábszáraknál talált két leletet ugyanúgy egyik végén lekerekített, a másikon egyenes szíjvégnek határozták meg, mint az öv szíjvégei közül azt a hármat, melyek az ábra alapján jól eldönthetően középbordás maszkos szíjvégek.

*Ilovatka, 3. kurgán 2. sír<sup>11</sup>*

Az oldalfülke nyugati sarkát egy későbbi gödörrel teljesen elpusztították, ezért a váz lábszára, lábfeje teljesen hiányzott a sírból. A lábfejsontok egy része a rablógödörből került elő. Egy hurkos veretet az oldalfülke feltöltésében, egy másikat a kurgán délkeleti részén levő sötét színű földben találtak (1. tábla 22-23). Ide akkor kerülhetett, amikor a sírt megbolygatták.

*Kovalevka a II. csoport, 1. kurgán 11. sír<sup>12</sup>*

Ezt a temetkezést is csak másodkézből ismerem. Az elsődleges közlemény bizonyára részletesebben beszámol a lábfejek felett talált négy bronz hurkos veret és a négy bronz szíjbújtató sírbeli fekvéséről (1. tábla 18-21, 27-29). A veretek rajzát viszont a kivonatos ismertetés is közli. Némelyik hurkos vereten jól látható a szíjak maradványa. Emiatt ez a temetkezés, az általam ismert vázlatos ismertetése ellenére is, kulcs szerepet játszik a viselet rekonstrukciójában.

*Riszovoe, 2. kurgán 10. sír<sup>13</sup>*

A sírleírásban csak az áll, hogy a váz lábfejénél bronz veretek feküdtek, melyek az ábra alapján szíjvégként és szimmetrikus veretként azonosíthatók.

*Szivasovka, 3. kurgán 2. sír<sup>14</sup>*

A temetkezésről eddig csak egy kisleptékű sírrajzot és néhány kiválasztott lelet rajzát közölték. Ezen kívül rendelkezésemre áll néhány ásatási fotó, a publikáltaknál részletesebb sírrajz, valamint egy a csatokat és a vereteket bemutató fotótábla. A lábfej környékéről készült részletrajz és részletfotók alapján (2. tábla 4-5) a leletekről és azok fekvéséről az alábbiak állapíthatók meg:

A lábszárak alsó részén, azok belső oldalán, közvetlenül a csontokon 1-1 vas csat fekszik, kerek bronz szegeccsel. A jobboldali csat négyzetes a baloldali ovális alakú. Szíjhoz erősíthető felük egységesen jobbra néz.

A sarokcsontok belső oldalán 1-1 ezüst hurkos veret látható (1. tábla 16-17), hurkos részével fölfelé. A jobb lábszár alsó vége mellett, a lábön kívül, egy páros korong alakú bronz szegecs vagy veretalátét vehető ki. Lejjebb, a lábfejsontoknál, egy töredékes szíjvég található. Típusa sem a sírrajz, sem a fénykép alapján nem állapítható meg.

A bal lábfejsontok alatt két szíjvég is kivehető. Az egyik lekerekített végével nyúlik ki a sarokcsont alól, lefelé fordult előlappal, a lábtól befelé. A másiktól is csak a lekerekített vége látszik, a lábszár és a lábfejsontok találkozásánál, a láb külső oldalán.

A fotótáblán szereplő szíjvégek közül csak egy olyan van, melynek a vége nem csúcsosan lekerekített (1. tábla 9). Ez a maszkos szíjvégek lemezéből kivágott típusát képviseli és ellentétben a hasonló formájú öntött szíjvégekkel, melyeket az övön és a lószerszám szíjazatán alkalmaztak, máshol, mint a lábfejek környéke, nem fordul elő. Gyanítom, hogy a bal lábfej két szíjvége csak látszatra kettő. Valójában ugyanannak a lemez maszkos szíjvégnak az elő- illetve hátlapja keresendő bennük, melyek a sírban szétcsúsztak és el-

<sup>9</sup> Ajbabin A. I. 1985, 197, 8. ábra 1-7.

<sup>10</sup> Sinicyn I. V. 1959, 110, 33. ábra 1, 34. ábra 1-2.

<sup>11</sup> Smirnov K. F. 1959, 219, 7. ábra 1-12.

<sup>12</sup> Ajbabin A. I. 1985, 198-199, 8. ábra 16-21, 24, 25.

<sup>13</sup> Ščepinskij A. A., Čerepanova E. N. 1969, 137, 52. ábra 8-10.

<sup>14</sup> Előzetes jelentését l. Kubyssev A. I. 1981, 270. Bővebben Orlov R. S. 1985, 103-104 említi a lovas-sír néhány jellemző adatát és közli a sír, valamint néhány lelet rajzát. 18. ábra 1, 4-13, 15-19, 23. Az összefoglaló jellegű munkát kiegészíti egy táblázat is, mely a leletegyüttesek főbb adatait tartalmazza. 2. táblázat 100-101, a Szivasovka bejegyzés. A sírrajzot Bálint Csanád 1989, 101, 45. ábra is közli, Orlov után.

távolodtak egymástól. Igen valószínű, hogy a jobb lábfej töredékes szíjvége is lemezes típusú volt, de rossz megtartása miatt nem kerülhetett a fotótáblára.

A bal lábfejen egy ezüst, öntött, szimmetrikus veret fekszik. Mivel a fotótáblán ez a verettípus párban szerepel, nem kétséges, hogy a másik eredetileg a bal lábfejen volt (1. tábla 12-13).

A táblán van egy olyan csatpár is, amely egyik sírfotón sem szerepel (1. tábla 4-5). Ebből arra következtetek, hogy a két csat a váz alól, mégpedig a lábfejsontok alól kerülhetett elő. E feltételezés mellett szól több körülmény is: a vascsatok mérete és stílusa nem illik össze a lábbeli kisméretű ezüstvereteivel; a lábbeli csatja, amennyiben létezett, inkább a szíjvég közelében, vagyis a lábfej alatt, mint a lábszáron keresendő; a lábbeli szíjvégeként meghatározott lemezes szíjvég, a fotótáblán szereplő csatok közül csak ennek a négyzetes fejű és pajzsalakú testű csatpárnak a fején férne keresztül. Ráadásul valamennyi egyéb csat, a sírfotókon jól láthatóan, nem a lábfejek környékén fekszik.

*Szivasszkoe, 2. kurgán 2. sír*<sup>15</sup>

Az elnagyoltan közölt temetkezés sírrajzához szintén Szentpéteri József szívességéből jutottam (3. tábla). Ezen a lábfejek környékéről a következő leletek vehetők ki:

1-1 ezüst veret a lábszárak alsó része mellett, a váz külső oldalán. A sarokcsontok belső oldalán 1-1 hurkos veret. A jobb belső bokánál egy ezüst csat. A két ezüst veret és a csat közelebbi típusát a sírrajzból nem lehet meghatározni.

*Zinovjevka*<sup>16</sup>

A váz „sarokcsontjai közt egy bronz csat, 4 bekerekített végű lemezalakú bronz veret és lapos drót került elő” (2. tábla 6). A leírást a leletek ábráival összevetve kiderül, hogy a csat egydarabban öntött, négyzetes fejű és testű példány, a négy bronz veret nem más, mint négy hurkos veret, a lapos drót pedig egy szíjbújtató (1. tábla 1, 24-26).

A kilenc temetkezésben a lábbelihez tartozó csatok, veretek típusai és az egyes típusok száma meglepően egységes képet nyújt. Amint ezt a mellékelt táblázat mutatja (1. táblázat), négy típus: a csat, a szíjvég, a szimmetrikus veret és a hurkos veret fordul elő, ismétlődik valamennyi temetkezésben (1. tábla 1-25).

1. táblázat  
A verettípusok garnitúrákon belüli előfordulásai

	1	2	3	4	5	6	7
Bereznovka					X		
Riszovoe				X	X		
Belozerka				X	X		
Szivasovka		X	X	X	X	X	X
Avilovka		X	X		X		
Szivasszkoe		X	X	X			
Zinovjevka	X	X	X				
Kovalevka	X	X					
Ilovatka		X					

1 = szíjbújtató; 2 = hurkos veret; 3 = ezüst vagy bronz csat; 4 = szimmetrikus veret; 5 = szíjvég; 6 = kettős szegecs; 7 = vascsat

A táblázatból az is látható, hogy van három olyan típus is, melyek csak egy illetve két garnitúrában fordulnak elő. Ez az eltérés annyira feltűnő, hogy az alaptípusok tár-

<sup>15</sup> A sírlelet előzetes jelentését I. Kubysev I. A. 1980, 292. Ezt egészíti ki Orlov R. S. 1985, 2. táblázatának Szivasszkoe bejegyzése valamint a 18. ábra 20-22 két nyílhegye és zablája.

<sup>16</sup> Rykov P. S. 1928; Rykov P. S. 1929.

gyalása előtt okvetlenül tisztázandó e három lelettípus funkciója, valamint a garnitúrákhoz való viszonyuk.

A három ritka típus közül az egyik a Zinovjevkról és Kovalevkról ismert, keskeny bronz lemezből négyzetesre hajlított övbújtató (1. tábla 26-30), melyet jellegzetes módon nem szegeccsel, hanem a bújtató lemezéből képzett, a bőr túloldalán kétirányba széthajtott végű nyúlvánnyal erősítettek fel. Funkciója alapján jól kiegészíti illetve pótolja a négy alaptípust, de a lábbeli szerkezetéhez való közelebbi viszonyáról, azon túl, hogy az egyik temetkezésben egy, a másokban négy volt belőlük, hallgatnak a közlemények.

A szivasovkai sírban, a váz jobb lábfejenél, ott ahol a bal lábfej alapján a szimmetrikus veretet várnánk, egy kettős korong alakú, bronz tárgy látszik. Helyzete, mérete és alakja alapján nem lehet más, mint a szimmetrikus veret felerősítésére szolgáló alátét a bőr túlsó oldalán, vagyis a garnitúrában önálló szerepe nincs.

A harmadik típus a szivasovkai lovas lábszárain azonosan fekvő 1-1 vascsat. Ezek a csatok kissé magasabban fekszenek, mint a lábfejeknél talált többi veret. Ráadásul a láb belső oldalán, a szíjvégekkel pont ellentétes oldalon. A méretük is jóval nagyobb, mint ezt a lábbeli szíjvégei alapján elvárnánk, durva kivitelükről nem is beszélve. Ezek a körülmények, a fotótáblán szereplő, a lábbeli szíjvégehez méretben és stílusban illő csatpár, valamint az, hogy a vascsatok szorosan a lábszáron fekszenek, mind amellet szólnak, hogy a vascsatok nem a lábbelihez, hanem a nadrághoz tartoztak és a nadrágszárat szorították össze.

A garnitúrák összetételét tovább elemezve az is megállapítható, hogy az alaptípusokat, amennyiben felhasználták őket, mindig azonos számban alkalmazták: lábbelinként egy csatot, egy szíjvéget, egy szimmetrikus veretet, egy vagy két hurkos veretet, illetve szíjbújtatót. Ez arra utal, hogy a veretek kiválasztásánál olyan tényezők hatottak, pl. a lábbeli azonos szerkezete, melyek a veretkombinációkat egy globális keretbe foglalták.

Véleményem szerint ennek a garnitúrák összetételében jelentkező különbségek sem mondanak ellent. Mivel ezek az eltérések egyrészt arra vezethetők vissza, hogy az azonos felépítésű, szerkezetű lábbeliket több változatban, egyszerűbb vagy díszesebb kivitelben készítették. Arra gondolok, hogy a hurkos veretet és a szíjbújtatót olcsóbban és egyszerűbben bőrből is készíthették, csat helyett pedig megtette egy egyszerű csomó is. A szíjvég és a szimmetrikus veret eleve csak díszítette a lábbelit, így olcsóbb változat esetén, minden további nélkül elhagyhatták őket. Másrészt a kedvezőtlen lelkörülményekből, a feltárás-leletközlés pontatlanságaiból eredően, még az eredetileg egyforma garnitúrák is eltérhetnek egymástól. Ez egy garnitúrán belül is lehetséges, amint ezt a páratlan veretekről, csatokról beszámoló sírleírások sejtetik.

Ezért a különbségek, az azonos, ismétlődő jegyekhez képest, másodlagos jellegűek, vagyis nem mondhatnak ellent annak a feltevésnek, hogy valamennyi ismertett garnitúra azonos szerkezetre vezethető vissza. Az azonos szerkezet lehetővé teszi a vi-seletnek a kilenc garnitúra összevont adataival történő rekonstruálását.

A lábbeli veretek kombinációi, az „in situ” megfigyelt és jól dokumentált garnitúrák összehasonlító elemzése, a jellegzetes hurkos veretekben lévő szíjmaradványok, bizonyítják, hogy ezek a veretek és csatok nem közvetlenül a lábbelin, hanem egy azt a

boka fölött összeszorító szíjon helyezkedtek el. A csatok és szíjvégek helyzete alapján a szíjat a láb külső oldalán csatolták be. A szíjat a lábfej tetején egy szimmetrikus veret is díszíthette. Esetenként a szíjat a láb belső oldalán átvezették egy hurkos vereten is, amit egy a szorítószíjra merőleges, a talp felé futó szíjhoz erősítettek. Ezt, és ezáltal a bokaszíjat, a lábbeli belső oldalához is rögzíthették, de valószínűbb, hogy a talp alatt átvezetve a láb külső oldalán ismét a bokaszíjhoz csatlakoztatták. Ilyen talpszíj alkalmazása a páros hurkos vereteket tartalmazó garnitúráknál igen valószínű, noha jól dokumentált leletegyüttesek hiányában csak feltételezhetem, hogy a második veret az elsőhöz hasonlóan helyezkedett el a lábbeli külső oldalán, ott rögzítve a talpszíjat a bokaszíjhoz.<sup>17</sup> A páratlan hurkos veret, illetve annak hiánya, ugyan nem zárja ki a talpszíj, illetve a szíj talpszíjként is való alkalmazását, de ezeknél a garnitúráknál közvetlenül csak a bokaszíj illetve annak a hurkos vereten való átvezetése igazolható.

A szíjbújtatók egységes formája, egységes felerősítési módja is az egységes viselet mellett szól. A szíjbújtatók garnitúrák összetétele nem zárja ki, hogy a szíjbújtatók, elsődleges funkciójukon túl, az itt hiányzó csatokat is pótolták. Mivel mindig hurkos veretekkel együtt fordulnak elő, ezek feladatát biztosan nem vették át.

A lábbelit bokában összeszorító szíj használatáról, talpszíjjal vagy anélkül, a szíjazathoz tartozó fémcsatok és fémveretek tanúskodnak. Magáról a lábbeliről hallgatnak a leletek. Ezért a lábbeli típusának meghatározásához egy másik forráscsoportot, a lovasnomádokról fennmaradt ábrázolásokat tekintetem át.

A sztyeppei lovasnomádok viselete, fő vonásaiban, szinte napjainkig alig változott.<sup>18</sup> A meleg sapka, a combközépig, térdig érő kabát, a legtöbbször a csizmaszárba tűrt nadrág és maga a csizma, a sztyeppei éghajlatnak, a lovas életmódnak leginkább megfelelő és ezért korszaktól, származástól független viselet, mely legkorábban a szkítáknál adatolható.

A sztyeppei viselet ilyen értelemben vett konzervatizmusa megengedi, hogy az e térségben élt lovasnomádokról fennmaradt ábrázolásokat, az ábrázolások korától és az ábrázoltak etnikumától függetlenül, összevessem és párhuzamként felhasználjam.

Olyan ábrázolásokat kerestem, melyeken szíjjal felerősített lábbelik láthatók és a felerősítés módja hasonlít a veretekből rekonstruált szerkezethez. Ha elfogadható az a gondolat, hogy azonos vagy hasonló szerkezetű szorítószíjat, egyáltalán szorítószíjat, egy bizonyos típusú lábbelihez használtak, akkor ezek ábrázolásai meghatározzák azt a lábbelitípust is melynek szorítószíjáról a leletek vallanak.

A híres szkíta kurgántemetkezésekből származó arany és ezüst edényeken, különböző ötvösremekeken ábrázolt szkíták lábán szíjjal felerősített lábbelik egész sor-

---

<sup>17</sup> Csak egy sírleletet ismerek Abháziából, ahol a sírrajzon jól látszanak a párosan alkalmazott szíjelosztók, a lábfej két-két oldalán. Voronov Ju. N., Senkao N. K. 1982, 22. ábra 4, 21-32 – Cibilium 1a 3. sírja.

<sup>18</sup> U. Kőhalmi Katalin 1972, vö. a különböző időszakok nomád viseletét tárgyaló részeket. A századfordulón élt kazahokról Samuel Dudin ukrán vándorfényképész jóvoltából kb. 600 üvegnegatívot őriznek a Hamburgi Néprajzi Múzeumban. Az egyik felvételen kazah lovasok csoportját látni. Ruházatuk ugyanolyan elemekből áll, mint az ókori vagy a középkori nomádok viselete. Csak a csizma típusa más, amennyiben a kazahok a kornak megfelelő sarokkal, kemény talppal és kéreggel ellátott csizmát használták. Trippett Frank 1980, 143.

zata látható.<sup>19</sup> Maga a lábbeli rövid, bőszárú, sarok nélküli, puhára cserzett bőrből vagy nemezből készült csizma, melyet, mivel a csizmaszárnak nincs tartása, szorítószíj nélkül nem lehetne hordani. A szorítószíj használatának két módja volt: van rá példa, amikor csak a csizmaszárat szorították össze egy a boka fölött vezetett, elől a lábfejnél megkötött szíjjal.<sup>20</sup> Más ábrázolásokon a szíj a csizma fejét és a szárát is rögzítette. A talp alatt átvett szíjat a láb belső oldalán, a bokánál keresztezték úgy, hogy a szíj a láb belső oldalára eső része derékszögben megtörve hátrafelé, a külső, vagyis a lábfejen egyszer már átvett vége, egy hurok leírása után ismét a lábfej irányába haladt. Miután a belső szíjat a bokán körbevezették, a szíj végeit a lábfejen kötötték össze.<sup>21</sup>

A 7. századból származó, jólismert, kínai kőrelief nomád lovasa is, Taj-cung császár síremlékén<sup>22</sup>, ilyesfajta puha, sarok nélküli csizmát visel. A mindkét csizmán, a bokák magasságában futó, a csizma felületétől egyértelműen elhatárolt vékony szalagban nem nehéz felismerni a szorítószíjat.

A rekonstruált szorítószíjazat legközelebbi, nem csak funkcionális hanem szerkezeti párhuzamát (különálló bokaszíj és talpszíj, melyek szíjelosztóval kapcsolódnak egymáshoz) egy iráni lelőhelyű, posztzsasszanida, a 7. század második felére keltezett ezüstsálon találni.<sup>23</sup> Ez, ismervén az iráni és a sztyepei világ közötti szoros kapcsolatot, aligha meglepő.

A csak a tárgyukban közös ábrázolásokon megörökített azonos módon viselt, azonos típusú csizma a viselet konzervatív használatát tanúsítja a sztyepei nomádoknál. Mivel ennek az eurázsiai sztyeppén sokáig és széles körben viselt, a puhatalpú, sarok nélküli csizmák csoportjába tartozó lábbelinek a szára bő és tartás nélküli volt, viselni, ellentétben a szűkszárú típusokkal, csak szorítószíjjal lehetett. A 6. századi sztyepei nomádoknál megfordítható ez az összefüggés: a leletekből rekonstruált szorítószíjazat puhatalpú, sarok nélküli, lazaszárú bőr vagy nemezcizmához tartozott.

A régészeti leletek természetéből következik, hogy a szíjjal felerősített csizma használata csak akkor bizonyított, ha azt veretekkel és csattal is ellátták, ami nem volt szükségszerű, amint ezt a szkíták sima, veret nélküli szíjai és a szkítakori lábbeli veretek ebből következő hiánya mutatják. Ennek ellenére érdemesnek tartottam utána járni, vajon a sztyepei nomádok 6. századi hagyatékán kívül van-e olyan korszak, le-

---

<sup>19</sup> A görög ötvösöknek tulajdonított, zömmel az i. e. 4. században készült és használt remekművek irodalma igencsak terjedelmes. Ezért csak azt a két munkát említeném, melyekben a fényképek minősége megengedte az olyan kis részletek, mint a lábbeli szerkezete megfigyelését. Trippett 1980; Brasinskij I. B. 1985.

<sup>20</sup> Pl. a kul-obai váza vagy a „Csasztyje kurgani” határrész egyik kurgánjában talált ezüstedény alakjain. Brasinskij I. B. 1985, 48-52. kép.

<sup>21</sup> A szerkezet legjobban a csertomliki váza lódöntés jelenetében látszik, annak az alaknak a lábán, aki a nadrágját a csizmaszárba túrva viseli. Brasinskij I. B. 1985, 63-65. kép; Trippett 1980, 30-31. Ugyanezt a szíjhasználatot látni a Tolsztaja mogulai nyakéken, az ingvarró szkíták lábán is. Brasinskij I. B. 1985, 91. kép; Trippett 1980, 32-33.

<sup>22</sup> A relief különösen jó minőségű fényképét I. Menghin Wilfried 1987, 128, 2. kép.

<sup>23</sup> A tál fotóját I. Brentjis Burchard 1978, 136 kép. A szerző szerint a tál későzsasszanida vagy koraiszlám termék. B. I. Marsak is Irán arab korszaka kezdetére helyezi a szasszanida stílusban készült, királyi vadászatot ábrázoló ötvösmunka készítését. Marsak B. I. 1986, 292.

letcsoport a sztyeppei kultúrkörben, ahol a leletösszefüggések és a leletek alapján ki-mutatható a szorítószíjas csizma.

A népvándorláskori régészet régóta ismeri és nyilvántartja azokat a kisméretű csatokat, melyek hunkori leletekből származnak és többnyire párosával fordulnak elő. A hunkori emlékeket tárgyaló munkákban ezek a gyakran kőberakással díszített arany csatok egyöntetűen, mint a lábbeli tartozékai szerepelnek. A funkciónak ez a meghatározása a csatok kis méretén, párban való előfordulásukon túl, döntően olyan sírlele-teken alapszik, melyekben ezeket a csatokat valóban a lábfej vagy a boka környékén figyelték meg.<sup>24</sup> Ezek a leletek hitelesítik Priszkosz feljegyzését, aki többek között a hunok arannyal és drágakövekkel díszített lábbelikötőiről tudósít.<sup>25</sup>

Bizonytalanság csak a lábbeli típusa és a csatok alkalmazási módja meghatározá-sában tapasztalható. A lábbelit felváltva csizmának vagy cipőnek, ritkábban sarunak tartják.<sup>26</sup> Ami a csatok alkalmazását illeti, praktikus használatukon túl, van olyan véle-mény is, hogy ezek a csatok csak díszítették a lábbeli szíjait és viselőjük rangját hirdet-ték.<sup>27</sup> A véleményeknek ez a sokfélesége is arra készítetett, hogy áttekintsem a lábbeli-csatokat tartalmazó, jól dokumentált hunkori temetkezéseket.

A leletgyűjtést a Volgától a Kárpát-medencéig húzódó sztyeppeöv közölt sír-együttesekre támaszkodva végeztem.<sup>28</sup> E temetkezések korát a bennük talált jellegze-tes hunkori tárgytipusok kétségtelenül az 5. századra teszik.

Ha magukat a lábbelihez használt csatokat tekintjük, akkor már a csattest felépí-tése is elárul valamit felhasználásuk módjáról. Ugyanis a csattest, mind az egyszerű le-mezes példányoknál, mind a nehéz, kőberakásos arany csatoknál, egy vagy három sze-

---

<sup>24</sup> Fettich Nándor 1953, 32, 9., 10. jegyzet. A téma összefoglalását, a hiteles és nem hiteles lelőhelyek irodalmával I. Bóna István 1979, 308-309; Bóna István 1982, 187, 191.

<sup>25</sup> Alföldi András 1932, 13, 5. jegyzet.

<sup>26</sup> Cipő: Werner Joachim 1956, 84; Bóna István 1979, 309. Csizma: Bóna István 1979, 309; Bóna Ist-ván 1982, 187, 191. Saru: Váczy Péter 1940, 96.

<sup>27</sup> Bakay Kornél 1978, 155-156; Bóna István 1979, 308.

<sup>28</sup> Lábbelicatokat a Délorosz-sztyeppről: Beljaus - Dasevskaja O. D. 1969, 55, 2. ábra - sírrajz, 4. áb-ra - leletek. Mivel a zablát a jobb lábfejhez helyezték, a zablához és esetleg a lábbelihez tartozó csatokat nem lehet teljes biztonsággal meghatározni. Az a legvalószínűbb, hogy a 4. ábra 3-4. alatti csatpár szolgált a lábbelihez, annak ellenére, hogy közülük csak az egyiket találták a bal boka helyén (2. ábra 7.) a másik a jobb lábszár felső harmadánál feküdt (2. ábra 8.); Djurszo, 300. sír - Dmitriev A. V. 1979, 222-223, 6. ábra - sírrajz, 7. ábra 14. - az egyik csat. A lábfejeknél 1-1 ezüst csat, ötszögű, kettőslemezes csattesttel; Pokrovsz 36. kurgán 2. sír - Sinicyn I. V. 1936, 81-82, 9-10. ábra valamint Werner Joachim 1956, 103, 46. tábla 1-4. A lábaknál a boka fölött 1-1 bronz csat és 1-1 aranylemezzel borított bronz szíjvég; Pokrovszk-Voszod - Sinicyn I. V. 1936, 73-80, 2-8. ábra valamint Werner Joachim 1956, 103, 40. tábla 8-9. A temet-kezést sajnos feldúlták, így a mellékletek sírbeli helyzetét nem ismerjük. A leletek közt található két egy-forma ezüst csat, az analógiák alapján, a lábbelihez tartozhatott; Sipovó 2. kurgán - Minajeva T. M. 1929, 195, 1. kép - sírrajz, 8. kép - csat. A váz bal lábfeje fölött, a lábszár külső, alsó részén, egy álcsat, szíj és bőrmaradványokkal. Lábbelicatokat a Kárpát-medencéből és környékéről: Blucina - Tihelka Karel 1963 481-482, 3. ábra - sematikus sírrajz, 6. ábra 1-3. - a lábbeli veretek, 15. ábra - a verethasználat rekonst-rukciója. Menghin-Wilfried 1987, 374-375, VIII, 13. kép - sírfotó, 57. tábla, VIII, 13. h - a lábbeli veretek. Mindkét lábfejnél 1-1 csat, 1-1 szíjvég és 2-2 háromszög alakú veret feküdt; Keszthely-Téglagyár - Sági Károly 1955, 185, 3. kép - sírrajz, XXIII tábla 2a-b és 4a-b - csatok. A lábfejeknél 1-1 arany csat; Laa an der Thaya, 2. sír - Beninger Eduard 1928, 145, XIX. tábla 29. Mindkét lábánál, mégpedig a lábfejen 1-1 arany csat feküdt; Lengyelőtői - Bakay Kornél 1978, 150, 3/3-4. és 4/3-4. ábra - csatok. A temetkezést feldúlták, csak a váz bal lábszára és lábfeje maradt érintetlen. Itt találták a két arany csat egyikét; Lébény - Pusztai Rezső 1966, 105, 2. ábra - sírrajz, 3/2a-b ábra - csat. A váz jobb sarka alatt egy arany csat.



geccsel összefogott elő- illetve hátlapból áll. Ezért valószínű, hogy a csatok nem közvetlenül a lábbelin, hanem egy 1-1,5 cm széles 1,5-2 mm vastag szíj végén voltak.

A lábbelit bokában összeszorító szíjról van egy közvetlen adat is. A sipovói 2. kurgánban feltárt sírban talált bőrmaradványok, a lábbeli szorítószíjának csatkörnyéki részével azonosíthatók. A lelet érdekessége, hogy itt nem a csattal rögzítették a szíjat, hanem úgy, hogy a szíj egyik végét a másik végén található hasítékba dugták. A vékony lemezből kivágott, csatként használhatatlan és nem is használt díszcsat és a szíj bizonytalan rögzítése miatt valószínű, hogy ezt a lábbelit csupán a temetésre és nem mindennapi használatra szánták.<sup>29</sup> Az általam ismert leletegyüttesekben a csatokon kívül alig van más, a szorítószíjhoz tartozó fémveret. Kivételt képez a pokrovszki 36. kurgán 2. sírja (2. tábla 3), ahol az 1-1 szíjcsathoz 1-1 szíjvég is tartozik és a blucinai lelet, melyből az 1-1 csaton és szíjvégén túl 2-2 háromszög alakú díszveret is előkerült a lábfejejről. Ezek a szimmetrikus veretekhez hasonlóan a szorítószíjat díszítették.<sup>30</sup>

A garnitúrákból teljesen hiányoznak a hurkos illetve azok feladatát ellátó egyéb veretek, melyek a 6. századi garnitúráknál különálló boka- és talpszíjra utalnak. Ebből az következik, hogy a hunkori lábbeli felerősítése egy csattal, ritkábban szíjvéggel ellátott, igen előkelő kivitel esetén veretekkel is díszített szíjjal történt. Alkalmazása, mint a hurkos veretet nem tartalmazó 6. századi garnitúráknál is, vagy csak a boka körül, vagy a talp alatt is átvezetve, a szíjat a bokánál keresztezve, képzelhető el.

A szorítószíj alkalmazásából, az analógiák alapján következik, hogy az 5. századi sztyeppei lovasnomádok is használhattak puhatalpú, sarok nélküli, bőszárú csizmát. A Kárpát-medencéből ismert hunkori, de nem nomád jellegű temetkezések garnitúrái vagy a sztyeppei viselet átvételéről tanúskodnak, ami a viseletet a hun mozgalommal az európai népek között elterjedt tárgyak és szokások körébe utalja<sup>31</sup>, vagy a letelepült életmódnak megfelelően, a csatos cipőt adatolják.

Noha az 5. századi temetkezések egy része a Délorosz-sztyepről, a 6. századi pontuszi és volgai csoport területéről származik, az azonos jellegű lábbeli, nem feledve a sztyeppei viselet állandóságát, önmagában kevés ahhoz, hogy a két leletcsoport etnikai viszonyát tisztázhassuk. Ebben a kérdésben csak a két földrajzilag és kronológiailag kétségtelen összefüggő leletcsoport jellemzőinek komplex összehasonlítása után lehetne állást foglalni. Meggyőződésem, hogy az összehasonlító elemzés eredményeként árnyaltabbá válik a szarmata-alán-hun csoportok képviselte iráni világ eltörökösödési folyamata, mely a hunok, majd az onogur törzsek 463 utáni megjelenésével vette kezdetét a térségben.

<sup>29</sup> Minajeva T. M. 1929, 197, 8. kép; Ugyanerről I. Bakay Kornél 1978, 155-156.

<sup>30</sup> Sinicyn I. V. 1936, 81-82, 9-10. ábra; Menghin Wilfried 1987, 374-375, 57. tábla, VIII, 13.h kép, Tihelka Karel 1963, 15. ábra.

<sup>31</sup> A hun mozgalommal Európában elterjedt szokásokat és tárgytipusokat Joachim Werner foglalta össze. Werner Joachim 1956, 83-85, 90-95. Bóna Istvánnak más a véleménye. Szerinte a 4. század kezdetétől a barbárok vezetői a római és a perzsa uralkodók, előkelők, katonai vezetők arannyal és szíjakkal díszített csizmáit, cipőit utánozták. Ez a viselet az 5. század első felében általánosan elterjedt Közép-Ázsiától az Atlanti-óceánig. Ezért bajosan köthető a hun mozgalomhoz. Bóna István 1979, 308. A két megoldás nem zárja ki egymást, hiszen csak a lábbeli csatok, különösen a nem nomád jellegű temetkezésekben, a lábbeli fajtájáról és szerkezetéről nem adhatnak felvilágosítást. Vö. Werner Joachim 1956, 84.

A másik sztyeppe-i eredetű, nomád jellegű leletcsoport, ahol csatos-veretes lábbelire utaló leletekre akadtam, a Kárpát-medencei avarság hagyatéka, megjegyezve, hogy a néhány ide sorolható leletegyüttes, az azonos korú avar temetkezések számához képest elenyésző. Ez a viselet avar jellegét eleve megkérdőjelezi.

A budakalászi avar temető, melynek jelenleg is folyó feltárását Pásztor Adrien és Vida Tivadar vezetik<sup>32</sup>, néhány sírjában kisméretű csatokat és szíjvégeket találtak a boka, illetve a lábfej környékén. Vida Tivadar szívességéből azt is megtudhattam, hogy a temető 7. századi sírjai feltűnően sok nyugati eredetű, a korabeli alamann és bajor temetőkből jól ismert tárgytypust tartalmaznak. A lábbeli csatjai és szíjvégei is ilyen nyugati typust képviselnek. Ha ezt összevetjük azokkal a térd környékén talált szalagfonatos öntött szíjvégekkel, melyekhez egy hasonló technikájú és díszítésű négyzetes veret is járul és tudjuk, hogy ezek nem mások mint a germán lábszárkötő veretek<sup>33</sup>, akkor a veretes lábbelikben is egyfajta nyugatról származó viseletet láthatunk, melynek a sztyeppe-i eredetű szorítószíjas csizmához nem sok köze lehetett.

A szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1980-ban feltárt 1. sírjában megfigyelt lábbeli veretek annál érdekesebbnek bizonyultak. A női temetkezés lábbeli veretekre vonatkozó dokumentációját az ásató, Lőrinczy Gábor baráti szívességéből ismerem és ismertethetem.<sup>34</sup>

Mindkét lábon, a lábszárcsont és a lábfejsontok találkozásánál 1-1 csat fekszik (4. tábla 1-4). A csatok pajzsalakú teste vékony bronz lemezből préselt, jellegzetes kora avarkori forma. Ami más az a csatkarika, mely a várt kora avarkori ovális helyett négyzet alakúra hajlított huzalból készült, melyet mozgatható módon rögzítettek a csattesthez. A négyzetes fejű és négyzetes, ritkábban pajzsalakú testű egydarabban öntött csatok nem az avar, hanem a 6. századi délorosz nomád emlékek jellegzetes leletei.<sup>35</sup> A szegvári lábbelicsatok préselt teste és huzalból hajlított feje, ismereteim szerint, egyedülálló a korszakot uráló öntött csatok világában.

A csatoktól kissé lentebb, már a lábfejsontok között, 1-1 ezüstlemezből préselt veretet találtak, melyek a maszkos veretek halfarkas típusát képviselik (4. tábla 5-6). A vereteket a kora avarkorban általánosan elterjedt módon, a belsejüket kitöltő anyagba ágyazott lapos u-alakú bronz kapoccsal erősítették fel. Annak ellenére, hogy a veretek legnagyobb szélessége meghaladja a csatkarikáét, a csatok és a halfarkas veretek egymáshoz közeli helyzete és a klasszikus formájú szíjvégek hiánya miatt úgy gondolom, hogy a két veretet szíjvégeként alkalmazták.

A továbbiakban csak a jobb láb vereteivel foglalkozom, mert az egyébként igen gyenge megtartású, töredékes veretek ott inkább felismerhetőbb állapotban maradtak meg. Itt találták azt az ugyancsak ezüstlemezből préselt, szimmetrikus veretet, melyen, a délorosz szimmetrikus öntött veretek némelyikéhez hasonlóan, még a lábfejhez igazodó nyelhe ív is jól látszik. Felerősítése a szíjra, egy bronz lemezzel és két bronz szegeccsel történt (4. tábla 7). A 4. tábla 8 alatti bronz kapocs, a bal alsó lábszárcsont alól, mérete alapján, a másik szimmetrikus verethez tartozhatott.

A jobb boka külső oldalán fekszik az a háromágú bronz lemez, száraiban 1-1 szegeccsel, amely egy ugyancsak háromágú, ezüstlemezből préselt szíjelosztóhoz tartozik (4. tábla 9-10.). A szíjelosztó, a maszkos veretek egyik alaptípusa, de eddig csak öntött példányai voltak ismertek.<sup>36</sup> A jobb boka belső oldalán két V alakban összeszegeccselt bronz lemezt találtak. A lemezek túlsó, szabad végein is van 1-1 bronz szegecs. Nem kétséges, hogy ez a háromágú bronz lemezzel azonos méretű, a képzeletbeli háromszög csúcsai-

<sup>32</sup> Pásztor Adrien, Vida Tivadar 1990, valamint Vida Tivadar szóbeli közlése. Szívességét, hogy a közöletlen anyag egy részét megtekinthettem, ezúton is köszönöm.

<sup>33</sup> Werner Joachim 1955, 16 és a 38. jegyzet további lelőhelyekkel.

<sup>34</sup> Lőrinczy Gábor 1980. A lábbeli veretekre vonatkozó dokumentációért valamint a Szegvár-Oromdűlőn feltárt izgalmas temetkezésekről való immár évtizedes, folyamatos tájékoztatásért Lőrinczy Gábort illeti köszönet.

<sup>35</sup> Somogyi Péter 1987, 145.

<sup>36</sup> Somogyi Péter 1987, 128.

ban szintén 1-1 szegecset tartalmazó konstrukció ugyancsak egy a felismerhetetlenségig töredékes hármasszjelosztóhoz tartozott (4. tábla 11-12).

Noha a dokumentáció a két szjelosztót egyértelműen a jobb láb két oldalán jelöli, azt, hogy a bal lábánál még a viszonylag masszív bronz alátétnek sem maradt nyoma, nehéz elképzelni. Hacsak a bal lábfej belső oldalán talált, 2 ívalakú, szegeccsel is ellátott bronz lemezt nem tekintjük a szjelosztó veretek töredékes alátéteinek. Amennyiben nem, feltehető, hogy a jobb láb külső, a sírban felfelé néző felén talált veret, eredetileg a bal láb belső, de a sírban ugyancsak felfelé néző felén volt. A veretek utólagos elmozdulásával már csak azért is számolhatunk, mert a lábfejsontok egy részét jól láthatóan megbolygatta valamilyen rácsáló.

A lábcsontok környékén még megfigyelt és feltárt meghatározhatatlan lemeztöredékek, némelyikén a még kivethető maszkábrázolással, és a felerősítésükre szolgáló bronz kapcsok feltehetően a bal láb hiányzó veretei voltak (4. tábla 13-15.).

A szegvári lábbelgarnitúra és a Délorosz-sztyeppéről ismertetett garnitúrák azonosága, az analóg szerkezeti elemek, a négyzetes fejű csatok, a maszkos veretek alapján vitathatatlan. A lábbelinként 1-1 csatot, 1-1 szíjvéget, 1-1 vagy 2-2 szjelosztót és eredetileg nyilván 1-1 szimmetrikus veretet magában foglaló garnitúra teljesen meg egyezik egy a pontuszi csoportból ismert garnitúrával (1. tábla 2-3, 7-8, 11, 14-15) és akár a Délorosz-sztyeppén is megállná a helyét.

Ami Szegváron más, az a préselt veretek alkalmazása a Délorosz-sztyeppéről megszokott öntöttök helyett és az onnan ismert hurkos veret háromágú szjelosztóval való helyettesítése.

Ami a préselt maszkos vereteket illeti, ezek előfordulása a korai avar leletanyagban, a 7. század elejéig, a maszkos veretek tipológiáját és időrendjét figyelembevéve egyáltalán nem meglepő, sőt törvényszerű. A Kárpát-medencében letelepedett avarok bizonyos ideig préseléssel utánozták a pontuszi nomádok által is használt öntött maszkos vereteket.<sup>37</sup>

A háromágú szjelosztó használatából következik, hogy a bokaszíj nem egy darabból, hanem a ténylegesen alkalmazott elosztóveretek száma szerint, három vagy kettő rövidebb szíjból állt, amit a szjelosztók rögzítettek egymáshoz. Így ezek a veretek nem csak a talpszíjat, hanem a bokaszíjat is szilárdan fogták, nem úgy mint a hurkos veretek, melyekben a bokaszíj szabadon mozoghatott.<sup>38</sup>

De ezek az eltérések nem befolyásolják a szerkezet lényegét. A szegvári halottal bokaszíjjal és talpszíjjal felerősített bő, lazaszárú csizmában temették el. A sírban talált, unikumnak számító csont kengyel is, mely a hosszúfűlű, kerek talpalójú kora avarkori vaskengyeleket formázza, puhatalpú, sarok nélküli csizma használatát jelzi, melyet ugyanolyan veretekkel ellátott, ugyanolyan szerkezetű szorítószíjjal erősítettek fel, mint a 6. századi kelet-európai nomádok.

Ez a viselet, a maszkos veretek, az ÉK-DNY-i tájolású, oldalfülkés vagy oldallépcsős szerkezetű sírok és a részleges lovastemetkezések mellett,<sup>39</sup> az avarság kelet-eu-

<sup>37</sup> Somogyi Péter 1987, 130-131.

<sup>38</sup> Ugyanilyen szerkezetű szíjzatatot rekonstruált H. Vaday Andrea, Kulcsár Valéria 1984, 258, 260, 8. ábra az Alföld 2. századi szarmatáinál (1-1 csat, 1-1 szíjvég, 2-2 szjelosztó, náluk Y-alakú veret), mely a lábbeli rögzítésén túl a sarkantyú felerősítéséhez is szolgálhatott.

<sup>39</sup> Somogyi Péter 1987, 147. A Barabai-sztyeppén feltárt és a 6-8. századra keltezett részleges lovastemetkezések – Derevjanko E. I. 1988 – a rítus avarkori ázsiai meglétét dokumentálják és amint erre Bóna István rámutatott, a temetkezési szokás ázsiai eredete mellett bizonyítanak. Bóna szerint, az avarok és a Délorosz-sztyeppére szintén Ázsiából érkezett nomádok egymástól függetlenül is átülthették a rítust Európába. Ezért a rítust, mint etnikumjelzőt kategórikusan elveti – Bóna István 1990, 115-116. A barabai temetkezések ismeretében, úgy tűnik, jogosan. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a rítus gyakorlati

rópai nomád komponensét alkotja. A szentes-lapistói temetkezésen túl, a szegvár-  
oromdűlői temető sírjai is arról tanúskodnak, hogy a Délorosz-sztyeppről az avar-  
sággal betelepült néptörzsek egyik csoportja Szentes környékén telepedett meg.

## IRODALOM

- Ajbabin A. I.*  
1985 Pogrebenie chazarskogo vojna SovArch 1985/2 191-205.
- Alföldi András*  
1932 Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk ArchHung IX Budapest
- Ambroz A. K.*  
1971 Problemy rannesrednevekovoij chronologii Vostočnoj Evropy I-II SovArch 1971/2 96-123, 1971/3 106-132
- Bakay Kornél*  
1978 Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Komitat Somogy, Kreis Marcali) ActaArch 30 149-172
- Bálint Csanád*  
1989 Die Archäologie der Steppe Wien-Köln 304
- Beninger Eduard*  
1928 Germanengräber von Laa a. d. Thaya in: Eiszeit und Urgeschichte 6 143-155
- Bóna István*  
1979 Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung in: Ausstellungskatalog Nibelungenlied Bregenz 297-342 Sonderdruck
- Bóna István*  
1982 Die Hunnen in Noricum und Pannonien in: Ausstellungskatalog Severin, Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung Linz 179-200
- Bóna István*  
1990 Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen A Wosinszky Mór Múzeum Évekönyve XV. 113-123.
- Brasinskij I. B.*  
1985 Szkíta kincsek nyomában Budapest
- Brentjis Burchard*  
1978 Die iranische Welt vor Mohammed Leipzig
- Dasevskaja O. D.*  
1969 Pogrebenie gunnskogo vremeni v Černomorskom rajone Kryma MIA 169. 52-61.
- Derevjanko E. I.*  
1988 Baraba v tjurskoe vremja Novosibirsk
- Dmitriev A. V.*  
1979 Pogrebenija vsadnikov i boevych konej v mogil'nike epochi pereselenija narodov na r. Djurso bliz Novorossijska SovArch 1979/4 212-229.
- Erdélyi István*  
1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében Budapest
- Fettich Nándor*  
1953 A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet ArchHung XXXII Budapest

---

módja, hangsúlyozom, a módja és nem maga a részleges lovastemetkezés, különösen ha további párhuzamos régészeti jelenségekkel is kiegészíthető és rendszerbe foglalható, jelezheti az avarsághoz csatlakozott egyéb, hasonló eredetű és életformájú népcsoportok jelenlétét.

- Kubysev A. I.*  
1980 Raboty Chersonskoj Ekspedicii AO 292
- Kubysev A. I.*  
1981 Raskopki kurganov v Prisivas'e AO 270
- U. Kőhalmi Katalin*  
1972 A steppék nomádja lóháton, fegyverben Budapest
- Lőrinczy Gábor*  
1980 Ein Frauengrab aus der frühen Awarenzeit. Előadás a 2. Nemzetközi Régészeti Diák-konferencián, Szegeden.
- Marsak B. I.*  
1986 Silberschätze des Orients Leipzig 438
- Menghin Wilfried*  
1987 Germanen Hunnen und Awaren, Schätze der Völkerwanderungszeit, Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 632
- Minajeva T. M.*  
1929 Zwei Kurgane bei der Station Sipovo ESA 4. 194-210
- Orlov R. S.*  
1985 Kul'tura kočevnikov IV-VIII vv. in: Baran V. D.: Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I. tys. n. e. Kiev
- Pásztor Adrien, Vida Tivadar*  
1990 Leletmentés Budakalászon Élet és Tudomány 5. szám 144-146.
- Pletneva S. A.*  
1981 Stepi Evrasii v epochu srednevekov'ja Moszkva
- Pusztai Rezső*  
1966 Das germanische Fürstengrab von Lébény Arrabona 8. 99-118.
- Rykov P. S.*  
1928 Aknasír a Sinowjewka (Petrowi terület, Saratow-i kormányzóság) falu melletti domban ArchÉrt 42 225-228.
- Rykov P. S.*  
1929 Pozdnesarmatskoe pogrebenie v kurgane bliz s. Zinov'evki, Saratovskoj gubernii Nižne-Volžskoe Oblastnoe Naučnoe Obsčestvo Kraevegenija 1-5.
- Sági Károly*  
1955 Hunkori sír Keszthelyen ArchÉrt 82. 185-189.
- Sčepinskij A. A., Čerepanova E. N.*  
1969 Drevnosti stepnogo Kryma. Severnoe Prisivas'e v V-I tys. do n. e. Simferopol'
- Semenov A. I.*  
1987 K kul'turnoj atribucii rannesrednevekovogo pogrebenija iz Uctepe KSIA 192. 59-66.
- Sinicyn I. V.*  
1936 Postne-sarmatskie pogrebenia Nižnego Povolž'ja Izvestija Saratovskogo Nižnevolskogo Instituta Kraevedenia im. M. Gor'kogo 7 71-85
- Sinicyn I. V.*  
1954 Archeologičeskie pamjatniki v nizov'jach reki Ilovli Učonye Zapiski Saratovskogo Gosudarstvennogo Universiteta 39. 218-253.
- Sinicyn I. V.*  
1959 Archeologičeskie issledovanija Zavolžskogo otrjada 1951-53 gg. MIA 60
- Smirnov K. F.*  
1959 Kurgany u sel. Ilovatka i Politotgel'skoe Stalingradskoj oblasti MIA 60
- Somogyi Péter*  
1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert ArchAust 71. 121-154.

*Tihelka Karel*

1963 Knížeci hrob z období stehování národu u Bluciny, okr. Brno-Venkov PamArch 54. 467-494.

*Trippett Frank*

1980 Die ersten Reitervölker Time-Life International

*H. Vaday Andrea, Kulcsár Valéria*

1984 K voprosu o tak nazyvaemych sarmatskich prjažkach ActaArch 36 239-261

*Váczy Péter*

1940 A hunok Európában in: Németh Gyula: Attila és hunjai Budapest

*Voronov Ju. N., Senkao N. K.*

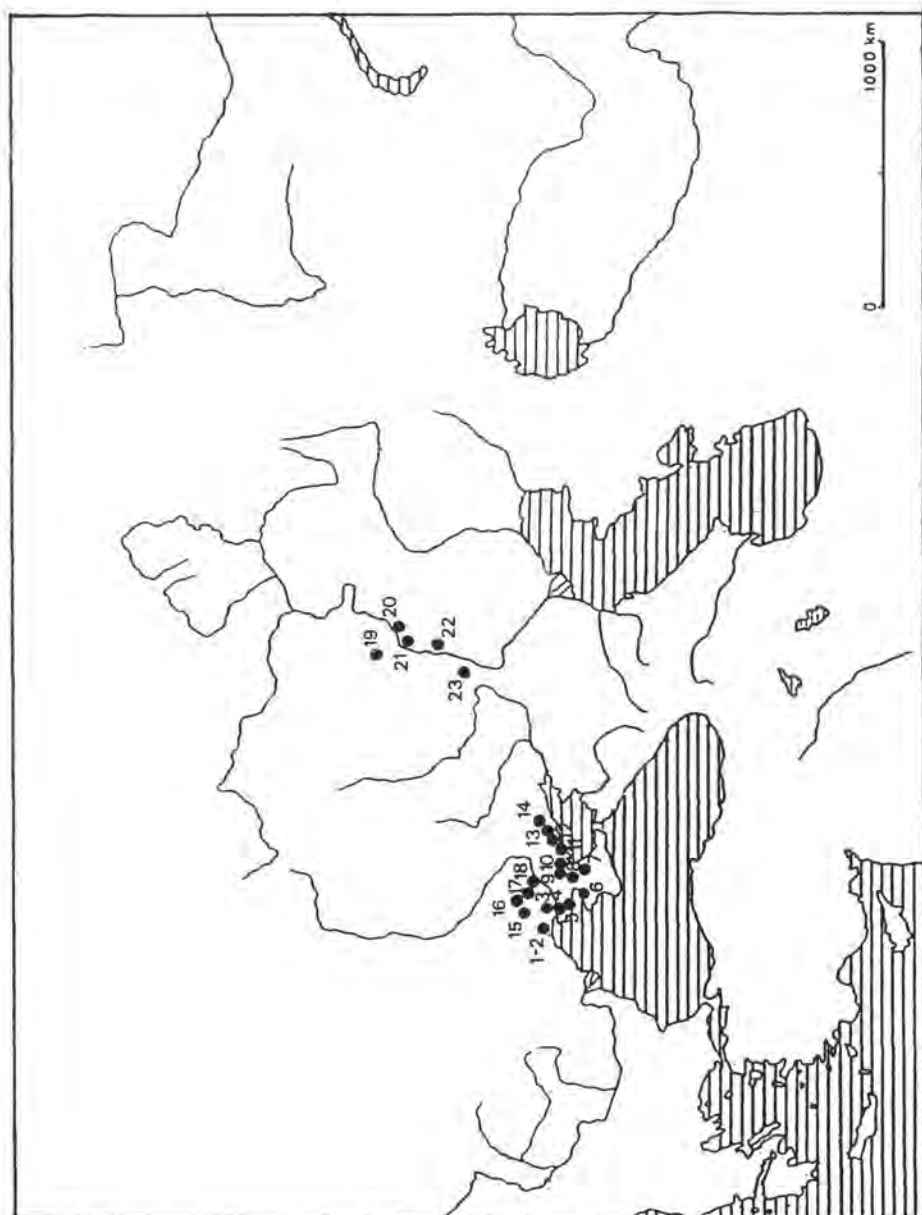
1982 Vooruzenie voinov Abhazii IV-VII vv. in: Ambroz A. K., Erdélyi István: Drevnosti epohi pereselenija narodov V-VIII vekov Moskva 121-165

*Werner Joachim*

1955 Das alamannische Gräberfeld von Mindelheim Studien zur Geschichte des bayrischen Schwabens, 3/1 Augsburg 40

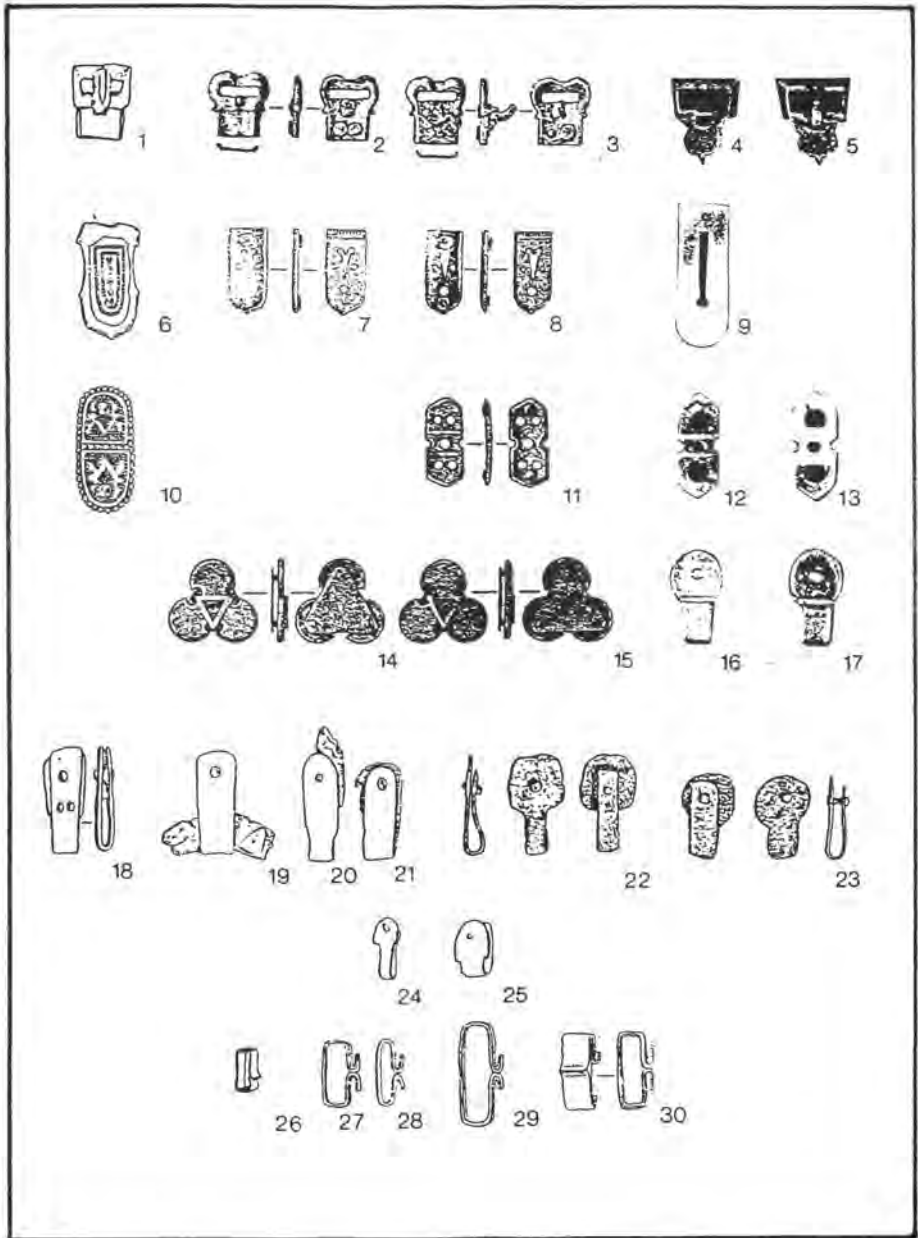
*Werner Joachim*

1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches Abhandlungen der Bayrischen Akademie der Wissenschaften Phil-hist. Klasse NF 38A-B München



1. térkép - 6. századi nomád temetkezések a Délorosz-sztyeppén

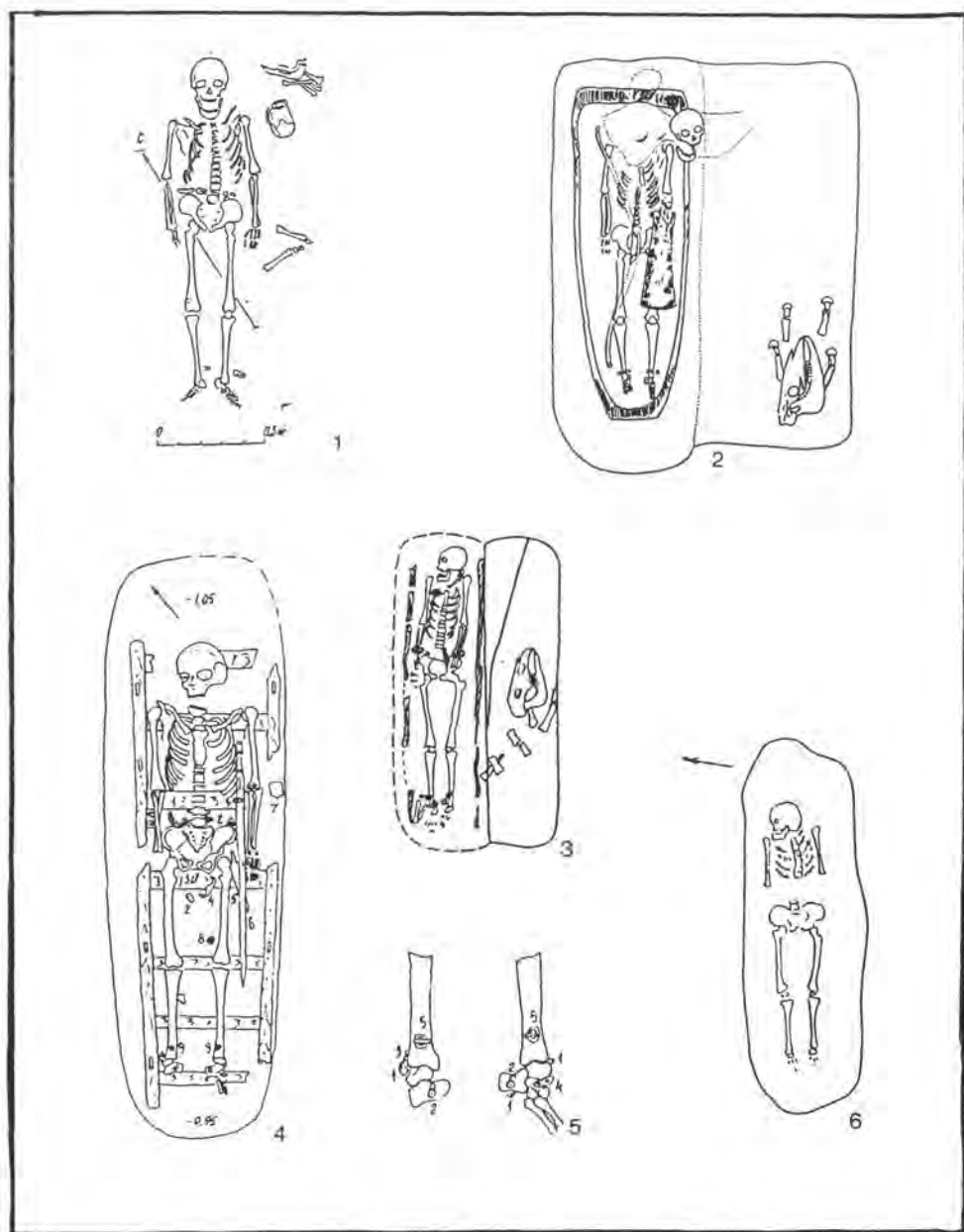
A pontuszi csoport lelőhelyei: 1. Adzsigal, 2. Jablonja, 3. Belozerka, 4. Csernomorszkoe, 5. Behtery, 6. Portovoe 7. Sírlelet a dzsankoji vagy a krasznoperekopszki területről, 8. Riszovoe, 9. Szivasovka, 10. Szivasszkoe, 11. Rodionovka, 12. Malaja Ternovka, 13. Akkermen, 14. Bol'soj Tokmak, 15. Kovalevka, 16. Novaja Odessza, 17. Hrisztoforovka, 18. Kosztogryzovo  
A volgai csoport lelőhelyei: 19. Zinovjevka, 20. Borodaevka, 21. Berezsnovka, 22. Ilovatka, 23. Avilovka



1. tábla – A lábbeli veretek típusai

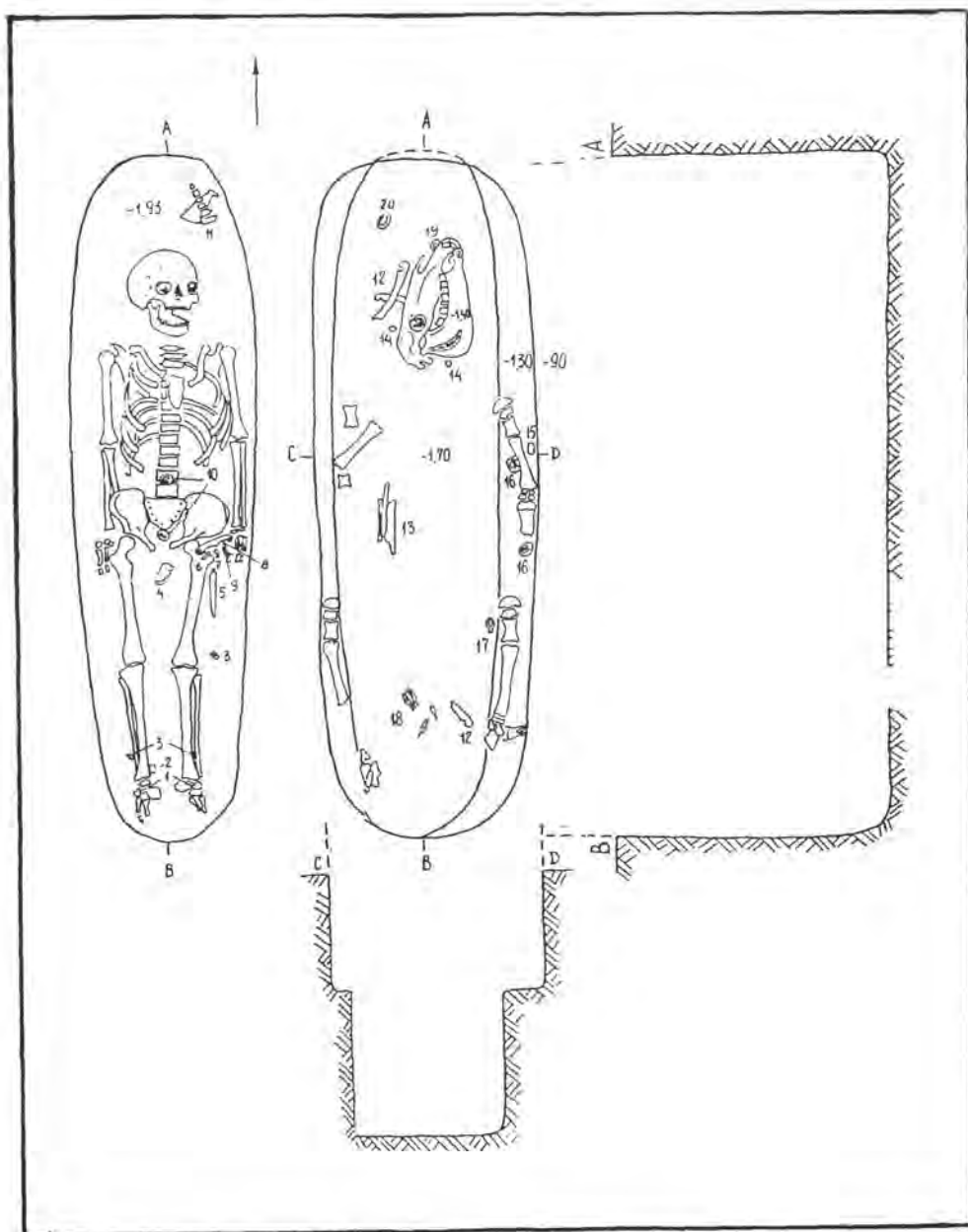
1, 24, 25-26: Zinovjevka; 2-3, 7-8, 11, 14-15: a pontuszi csoport egyik lelőhelyéről; 6, 10: Kova-  
levka 1. kurgán, 11. sír 4-5, 9, 12-13, 16-17: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír; 18-21, 27-29: Belozerka;  
22-23: Ilovatka 3. kurgán, 2. sír; 30: Dymovka 14. kurgán (M = különböző)





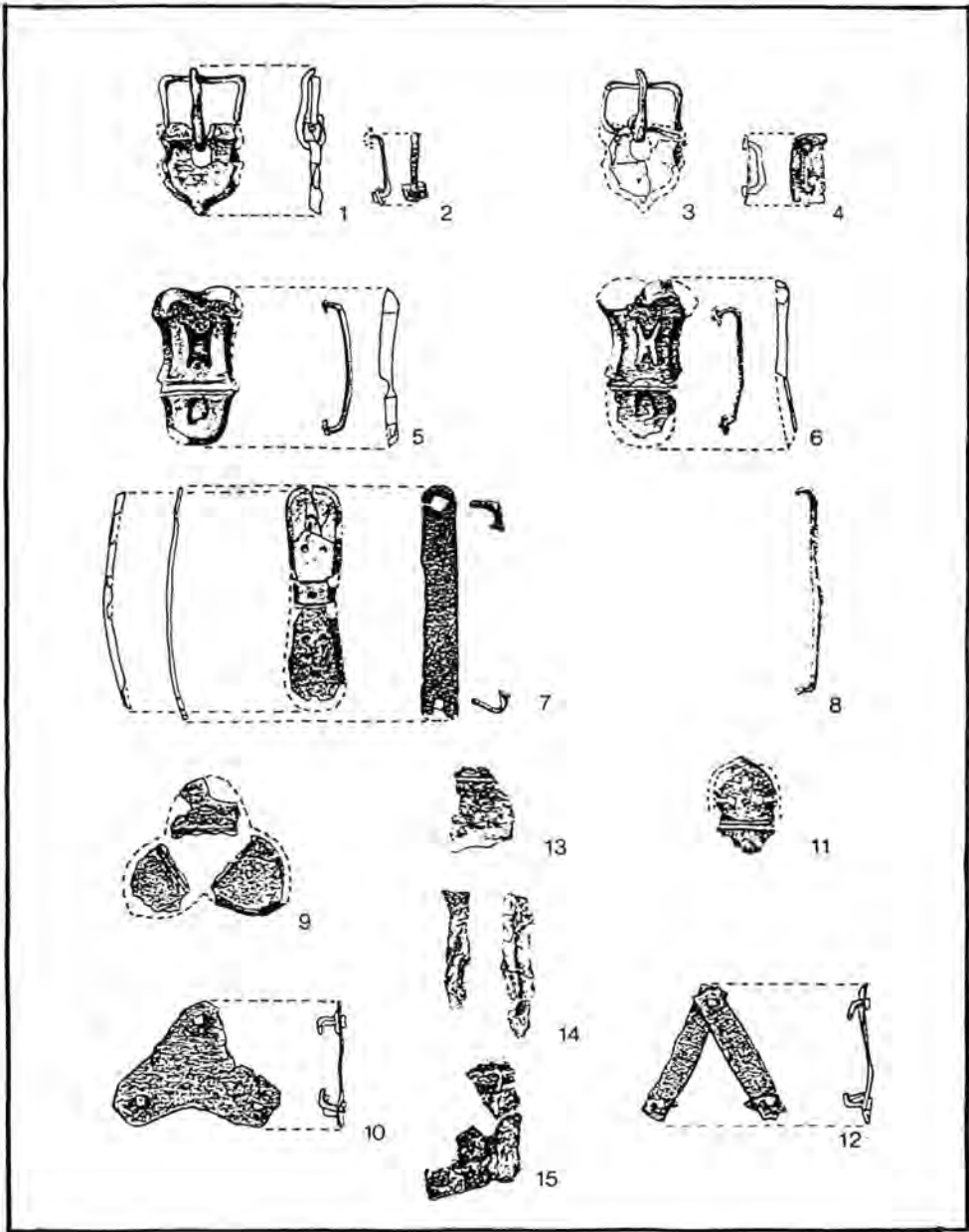
2. tábla - Lábbeli veretes temetkezések

1: Bereznovka 1. kurgán 7. sír; 2: Avilovka 1. kurgán; 3: Pokrovszk 36. kurgán, 2. sír; 4: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír; 5: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír, részletrajz a lábbeli veretekről: 1: szíjvégek, 2: hurkos veret, 3: kettős szegecs, 4: szimmetrikus veret, 5: a nadrágszár vas csatjai; 6: Zinovjevka (M = különböző)



3. tábla – Szivasszkoé 2. kurgán, 2. sír

1. ezüst hurkos veretek, 2. ezüst csat, 3. ezüst veretek, 4. ezüst szíjvég, 5. vaskés, 6. bronz szorítógyűrű, 7. tűzkövek, 8. csiholóvas, 9. vas súlyok, bronz horgok, 10. övcsatok, 11. állatcsontok, 12-13. reflexíj csontlemezei, 14. ezüst kantárveretek, 15. töredékes csontlemez, 18. vas hevedercsatok, 17. bronz tárgy, 18. vas nyílhegyek, 19. vaszabla, 20. vaskarika (M = 1:20)



4. tábla – Lábbeli veretek a szegvár-oromdűlői 1. sírból

1-4. csatok, 5-6. halfarkas veretek, 7. szimmetrikus veret, 8. a szimmetrikus veretet felerősítő kapocs, 9-12. háromágú szíjlesztők, 13-15. azonosíthatatlan töredékek (M = 1:1)

## BESCHLÄGE DER FUBBEKLEIDUNG AUS DER SÜDRUSSISCHEN STEPPE

*Somogyi Péter*

Unter der völkerwanderungszeitlichen Denkmälern aus der südrussischen Steppe läßt sich die Hinterlassenschaft der Reiterhirten aus dem 6. Jahrhundert schon relativ sicher bestimmen. Wegen der identischen Bestattungssitten gehören diese Gräberfunde demselben Kulturkreis an, dessen Blütezeit die Grabbeigaben, vor allem die gegossenen Maskenbeschläge in das 6. Jahrhundert datieren. Die bisher bekannten Fundstellen bilden drei geographische Gruppen: die pontische, die wolgaische und die kubanische.

Eines der gemeinsamen Merkmale sind die an Fuß- und Knöchelgegend freigelegten Maskenbeschläge und Schnallen, die auf eine ähnliche Fußbekleidung hinweisen. Aus den von mir bekannten und aufgenommenen neun Bestattungen mit solchen Beschlägen geht hervor, daß diese die Teile einer Garnitur einheitlicher Struktur sind. Die Befunde, die Beschlagtypen und nicht zuletzt die aus einer der Bestattungen glücklicherweise erhalten gebliebenen Riemenreste zeugen eindeutig davon, daß diese Schnallen und Beschläge nicht unmittelbar an der Fußbekleidung, sondern an deren Riemen befestigt waren. Mit diesen Riemen wurde das Schuhwerk, entweder nur beim Knöchel oder sowohl am Knöchel als auch beim Rist, am Fuß fixiert.

Sowohl aus der Skythenzeit als auch aus der Völkerwanderungszeit gibt es Darstellungen über die Steppenvölker, die gut zeigen, daß dieses auf Grund der Funde und Befunde rekonstruierbare Riemenwerk zum Fixieren eines aus weichem Material gefertigten Stiefels diente.

Auch die aus der Hunnenzeit gut bekannten Schnallen der Fußbekleidung können wohl auf den Gebrauch von Stiefeln mit ähnlichem Riemenwerk hinweisen, obwohl hier die Schnallen nur selten mit Riemenzungen und mit anderen Beschlägen vorkommen. Das läßt sich durch eine andere Art von Riemenwerk oder durch einen ganz anderen Typ des Schuhwerkes am besten erklären.

Auch unter den frühawarenzeitlichen Denkmälern des Karpatenbeckens gibt es Hinweise auf die Existenz dieser Tracht. Solche Befunde und Funde sind mir aus zwei frühawarenzeitlichen Gräberfeldern bekannt. Die Schnallen und die Riemenzungen von Budakalász zeugen, in Einklang mit anderen freigelegten Gegenständen westlicher Provenienz, eher von der Übernahme des gut bekannten merowingisch-alemannisch-bayrischen Schnallenschuhs.

Aber im Grab i von Szegvár-Oromdűlő findet sich die genaue Analogie zu den aus der südrussischen Steppe nachgewiesenen Garnituren. Sogar die Beschlagtypen stimmen überein, da der Riemen auch hier mit Maskenbeschlägen verziert wurde. Aber dem Zeitalter und der historischen Umgebung entsprechend wurden diese Beschläge schon in Preßtechnik hergestellt.

Die Übereinstimmung der Garnituren ist kein Zufall. Das Vorhandensein dieser Stiefeltracht unter dem frühawarenzeitlichen Material ist ein weiterer Beitrag, über die Maskenbeschläge und die partiellen Pferdebestattungen hinaus, zur Bestimmung der archäologischen Hinterlassenschaft solcher Volksgruppen, die gemeinsam mit den Awaren aus der südrussischen Steppe ins Karpatenbecken gelangten.

Обувные бляшки южнорусских степей  
Шомоди Петер

Сегодня уже с уверенностью можно выделить из среды южнорусских памятников эпохи переселения народов погребения всадников-кочевников 6 века. Одинаковый погребальный обряд объединяет их в один круг. Датировка этого круга определяется находками, главным образом различными типами литых фигурных бляшек. Памятники, открытые до сих пор, разделяются на три группы: понтийскую, волжскую и кубанскую.

Одной из характерных черт, связывающих эти погребения, являются фигурные бляшки и пряжки, находимые у ступни и шиколотки и указывающие на наличие обуви с бляшками и пряжками. Короткий обзор находок у ног в девяти погребениях, известных мне, показал, что они являются частями единых по конструкции наборов. Связи между предметами, типы бляшек, и - не в последнюю очередь - остатки ремня, сохранившегося в одном из погребений, решительно доказывают, что пряжки и бляшки находились не непосредственно на обуви, а на ремне или системе ремней, располагавшихся у шиколотки.

На изображениях степных кочевников - современных им и скифских - видно, что затягивающий ремень, реконструируемый на основании бляшек, использовали для скрепления сапога, располагавшего мягкой подошвой, безкаблучного, со свободным, просторным голенищем.

На сапоги со схожим ремнем указывают хорошо известные обувные пряжки гуннского времени, с которыми вместе - в отличие от наборов 6 века - редко находят наконечники ремней и другие накладки. Это указывает на то, что конструкция затягивающего ремня 5 века или обувь были другого типа.

Схожий костюм групп памятников, хронологически следующих друг за другом, а географически частично совпадающих, сам по себе не представляет достаточного аргумента для определения этнических, исторических условий. Для этого требуется комплексное сравнение двух групп находок.

В раннеаварском материале Карпатского бассейна можно найти следы обуви с бляшками, хотя и в незначительном количестве. Мне известны такие находки из двух раннеаварских могильников. В одном из них, в Будакаласе пряжки и наконечники ремней в унисон с находками западного происхождения, найденных также в этом могильнике, указывают на заимствование меровинго-аламанно-баварского костюма.

В то же время в погребении 1. могильника Сегвар-Оромдклё найден набор, почти точно копирующий находки с южнорусских степей. Даже типы бляшек одинаковы, ведь ремень здесь был также украшен фигурными накладками, но соответственно времени погребения и историческим обстоятельствам это уже не литые, а штампованные предметы.

Схожесть наборов не случайна. Присутствие этого типа костюма в раннеаварском материале является новым фактом - наряду с фигурными бляшками и захоронениями частей коня в погребениях эпохи - , используемым для определения материальной культуры племенных групп, достигших Карпаты с южнорусских степей вместе с аварами.